

Uz osvrt Nataše Mataušić i Rajke Bućin u
Časopisu za suvremenu povijest 52 (2020), br. 3 na
moje primjedbe o izložbi *Ako tebe zaboravim...*
Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945.: Zadnje
odredište Auschwitz

VLADIMIR GEIGER
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska
geiger@isp.hr

O izložbi *Ako tebe zaboravim... Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. Zadnje odredište Auschwitz*, Francuski paviljon u Zagrebu, 5. veljače 2020. – 21. travnja 2020., koju su priredile Nataša Mataušić (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb) i Rajka Bućin (Hrvatski državni arhiv, Zagreb) pisao sam u dva navrata, na portalu *Historiografija.hr* i u *Časopisu za suvremenu povijest*.¹

Na to su se razmjerno opširno osvrnule Mataušić i Bućin, ali su se pritom manjim dijelom bavile mojim osvrtima. Umjesto toga njihov je osvrt u velikoj mjeri ispunjen samohvalom, samosažaljenjem, raspravama s nekim drugim osobama, kao i iznimnom blagošću prema vlastitim pogreškama. Potonje je, doduše, u našem podneblju češće pravilo no iznimka. U tom je smislu i naslov njihova teksta („Dopustite ljudima da vam kažu i krenite svojim putem”) i očekivan i primjeren jer golema većina onih koji se u Hrvatskoj bave jasenovačkom problematikom žrtava Drugoga svjetskog rata, od krajnje desnih do krajnje lijevih publicista i „stručnjaka” za sva povijesna pitanja, ionako je nepokolebljivo uvjerena da ona zastupa „Istinu”, da su njihovi radovi znanstveno besprijekorni te da su njihove pogreške nehotične i nevažne, zapravo nevrijedne spomena, posebno s obzirom na više dobro kojim se vode u svojem radu (zlo su uvijek oni drugi). I stoga je bjelodano da eventualni kritičari mogu biti tek zlonamjernici koji iz zlobe, objijesti i dosade – a ova dosjetka Mataušić i Bućin zaista me oduševila – prebrojavaju „propuštene zarezze i razmake između riječi, pravopisne pogreške i eventualno pogrešno spojene bilješke” (str. 1011).

¹ Usp. Vladimir GEIGER, „Uz izložbu *Ako tebe zaboravim... Holokaust u Hrvatskoj 1941.–1945. Zadnje odredište Auschwitz*, Francuski paviljon u Zagrebu, 5. veljače 2020. – 21. travnja 2020.”, 21. 2. 2020., <http://www.historiografija.hr/?p=19272> i Vladimir GEIGER, „Nedostatno znanje, nestručnost i šlamperaj ili još jednom o izložbi *Ako tebe zaboravim... Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz*, Francuski paviljon u Zagrebu, 5. veljače – 21. travnja 2020.”, *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020), br. 1: 343-350.

Uvidjevši da je osvrt autorica izložbe lišen pravoga sadržaja, odnosno da je ispunjen izvrtanjima, zamagljivanjima te da pritom moje zamjerke nisu uvjerljivo osporene, bio sam nadomak odluke da prijedem preko njega i ne ulazim u daljnje polemike. Međutim, nakon drugoga, pozornijeg čitanja zaključio sam da moram odgovoriti iz jednostavnoga razloga da netko eventualno ne bi pomislio kako nemam ništa protiv optužbe da vrijeđam žrtve holokausta i vrlo jasnih insinuacija da umanjujem broj žrtava Jasenovca te tako, očito, pušem u „revizionističke” diple. To Mataušić i Bućin ipak ne mogu i neću prešutjeti.

Osnovni „argument” kojim Mataušić i Bućin osporavaju moje primjedbe jest opširno objašnjavanje koncepcije izložbe, opis njezine pripreme te prilično neskromne pohvale na račun vlastite stručnosti, a osobito na račun Mataušić, iza koje je eto „tridesetak” izložbi, „[d]obrih i manje dobrih i poneka odlična” (str. 1007). Pa se autorice pitaju koliko sam izložbi ja napravio? Skrušeno priznajem, doista iza sebe nemam „tridesetak” izložbi, nego tek skromno tri, ali nekako mi se istodobno čini da bi bilo neobično kada bih ih, s obzirom na svoje zvanje (doista nisam muzeolog) i radno mjesto imao. Ali mi se iščašenom čini i logika Mataušić i Bućin jer one valjda ujedno žele poručiti da muzealac ne bi imao pravo na kritiku neke moje knjige budući da dotični nema autorskih i uredničkih historiografskih knjiga koliko ih eto ja imam? Naposljetku, i ne najmanje važno, moje zamjerke izložbi i katalogu gotovo se isključivo odnose na sadržaj povijesnoga pregleda, a ne na muzeološke aspekte izložbenoga postava.

Upoznat sam s radnim vijekom i opusom dr. Mataušić, kao što sam upoznat i s opusom i zvanjem redovitoga profesora dr. sc. Ive Goldsteina. Pa usprkos tome, odnosno baš zbog toga, kada vidim kakve si propuste dopuštaju takvi stručnjaci, oblije me znoj i pomislim: blago nama s takvim „stručnjacima”. A onda se još upitam: ako su nam takvi „stručnjaci”, što doista možemo očekivati od nestručnjaka koji nisu nikada ni studirali povijest, a kamoli da su obrazovanje i znanstveni rad okrunili doktoratima iz povijesti i(li) uglednim sveučilišnim i muzejskim položajima? Među potonje nestručnjake nesumnjivo se ubraja i Igor Vukić, s kojim me Mataušić i Bućin posredno dovode u vezu i čiji osvrt na izložbu² nadmeno otpisuju kao nevrijedan spomena (str. 1008). Ja međutim, usprkos svemu navedenom, ne mogu baš sve što napiše Igor Vukić odbaciti kao nevrijedno pozornosti. Doista smatram da se u većini slučajeva moramo voditi onom prema kojoj je važno što netko govori, a ne tko to govori. Oljuštimo li Vukićeve tekstove od tendencioznosti i selektivnosti, nedvojbeno će ostati i poneki točan podatak i poneka utemeljena zamjerka povjesničarima. Ja iskreno žalim što mnogi od onih koji se bave osjetljivim temama hrvatske povijesti tu zadaću obavljaju površno te na taj način daju vjetra u jedra „revizionistima”. Kad sam kod toga, podsjećam da ni Slavko Goldstein nije mnogo toga dobrog mislio o „revizionistima”, ali ipak nije sma-

² Usp. Igor VUKIĆ, „Cirkus sa žrtvama nastavlja se jer su u laži kratke noge. Plenković otvorio tragikomičnu izložbu o holokaustu, Jasenovcu... Žrtve Auschwitzta s izložbe istodobno su i na popisu žrtava Jasenovca!”, *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 803, 13. 2. 2020., 24-26.

trao nedostojnim upustiti se u raspravu s njima. Štoviše, smatrao je obvezom da u više nastupa, pa i cijelom knjigom,³ ospori Vukićeva „revizionistička” viđenja jasenovačke problematike. No Mataušić i Bućin valjda se ipak ne bi htjele spuštati na razinu Slavka Goldsteina, koji je, uostalom kao i Vukić – „nestručnjak”, „nepovjesničar”, budući da nikada nije studirao povijest. Naposljetku, kada je već riječ o „nestručnjacima” i „revizionistima” i o njihovim tekstovima o Jasenovcu, smatram da sam do sada na njihov račun – a neka me Mataušić i Bućin isprave ako griješim – napisao i objavio mnogo više kritičkih riječi negoli su to njih dvije zajedno učinile.

Drugi postupak kojim Mataušić i Bućin „potvrđuju” izvrsnost izložbe i zlonamjernost mojega osvrta jest nabranje svih ustanova i pojedinaca koji su bili uključeni u pripremu izložbe (str. 1006). Što se mene tiče, i to je nabranje nepotrebno budući da sam se (i) o tome informirao na izložbi (i iz kataloga izložbe), pa se ne mogu oteti dojmu da se na taj način velikodušno žele podijeliti „zasluge” za konačan rezultat projekta. Poznajem međutim neke od spomenutih pojedinaca, poznajem i neke njihove radove, pa sam prilično uvjeren da oni nisu bili upoznati sa sadržajem izložbe (prije otvaranja) i kataloga (prije tiska). Jer da jesu, ne sumnjam da ne bi upozorili autorice na barem neke propuste. Pretpostavljam da ni za to, uslijed navodno prekratkoga vremena koje su autorice imale na raspolaganju (manje od pet mjeseci), čak i uz blagodati elektroničke komunikacije, nije bilo mogućnosti. A opet, s treće strane, tko zna bi li se što i promijenilo uključivanjem suradničkih ustanova i pojedinaca u izradu izložbe i kataloga jer – obavještavaju nas autorice – konzultanti su upozoravali na pogreške, ali one su ih, eto, „previdjele popraviti” (str. 1009). Naravno, u svjetlu ovih novih informacija, dužan sam ispriku stručnim konzultantima jer je očito da je u ovom slučaju njihova mogućnost utjecaja na konačni rezultat bila ograničena.

Ponajprije mi je na izložbi *Ako tebe zaboravim...* zasmetao prikaz Sabir-noga logora Đakovo i izmišljotina o postojanju masovne grobnice đakovačkih logorašica. Usto su me zasmetali i neutemeljeni hvalospjevi koji su pratili tu po mnogočemu manjkavu i lošu izložbu.

Mataušić i Bućin sada u vezi s mojim osvrtima pišu: „U svojem prvom osvrtu na izložbu Geiger je posvetio najviše pozornosti logoru za Židovke i Srkinje s djecom u Đakovu. Zamjera nam što smo napisale da su Židovke koje su smrtno stradale u tom logoru, njih 569, ‘sahranjene u jami iza štala mlina »Cereale«, umjesto na Židovskom groblju. Tu smo doista pogriješile, na to su nas upozorili i konzultanti, ali grešku smo, nažalost, previdjele popraviti” (str. 1009). Tako glasi njihovo jednostavno i lakonsko objašnjenje za nedvojbeno kapitalnu grešku na izložbi, kakva se nije ni smjela dogoditi. Jer izvori i literatura o logoru Đakovo su brojni, na što sam ih i upozorio, i podaci o posljednjem počivalištu, logoraškom groblju, u tolikoj su mjeri općepoznati

³ Usp. Slavko GOLDSTEIN, suautor Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac. Tragika, mitomanija, istina* (Zagreb: Fraktura, 2016).

i opisani u historiografiji da bismo se s pravom čudili ako bi se takva „pogreška” pojavila i u nekom pučkoškolskom uratku. Možda je posrijedi moja zlonamjernost i drskost, ali nevjerojatna mi je lakoća s kojom Mataušić i Bućin u pola rečenice prihvaćaju i tako „otpisuju” navedenu „pogrešku”, pa nastavljaju dalje s tekstom koji obaseže nekih 14 kartica, od kojih se barem polovina ne odnosi na mene i moje kritičke osvrte. Ali, eto, ja sam zlobnik jer zamjeram da im izvori i literatura nisu poznati, i što su izmislile i napisale takvo što, ili napravile opisanu pogrešku.

Nakon što su Mataušić i Bućin olako prešle preko svoje krupne pogreške, osvrnule su se na moju tvrdnju da u historiografiji nije nedvojbeno utvrđeno da su logorašice i logoraši iz logora Đakovo željezničkim transportom dopremljeni u Jasenovac odnosno Staru Gradišku i tamo pobijeni. Mataušić i Bućin na to mi odgovaraju: „A nas dvije autorice uporno i bez razmišljanja ponavljamo da su logorašice i njihova djeca iz Đakova dovedeni u Jasenovac i vrlo vjerojatno ondje odmah ubijeni. Nije nam poznato da je historiografija neupitno odredila Staru Gradišku kao posljednje odredište zatočenica logora Đakovo, i ta Geigerova konstatacija ne stoji” (str. 1009–1010). – Naravno da ta moja konstatacija o Staroj Gradiški ne stoji i da je trebalo pisati Donju Gradina.

Mataušić i Bućin kažu da su im poznati „iskazi više očevidaca koji kao posljednje odredište zatočenica Sabirnoga logora Đakovo navode Jasenovac, odnosno jasenovačko stratište Donju Gradinu”, i navode dva svjedočenja. „Naglašavamo još jednom da se radi o neposrednim sudionicima događaja. [...] Što još treba Geigeru da prihvati činjenicu da su žene i djeca iz Đakova brutalno ubijeni u Donjoj Gradini?” (str. 1010–1011) pitaju Mataušić i Bućin. – No moram još jednom naglasiti da sudbina željezničkih transporta s logorašicama i djecom iz logora Đakovo nije u historiografiji nedvojbeno razriješena.

Postoje i drugačiji navodi, naime da su logorašice iz Đakova navodno prebačene u „njemačke logore”, primjerice u „Izvještaju povjerenika jevrejske vjerske opštine u Sarajevu Srećka Bujasa o ‘zvjerstvima nad Jevrejima u Sarajevu’” Savezu jevrejskih vjeroispovjednih opština FNRJ Beograd potkraj 1945. godine.⁴ Neka mi Mataušić i Bućin dopuste da barem jednaku vjerodostojnost pridam informiranosti Srećka Bujasa 1945. godine, kao i iskazu svjedoka u kaznenom spisu protiv Ante Pavelića iz 1951. godine. Nadalje, povjesničar Mario Kevo kazuje mi pak da i u Arhivu Međunarodnoga odbora Crvenoga križa (*Archives du Comité international de la Croix-Rouge*) u Ženevi postoje najmanje dva izvještaja s navodom da su logorašice iz Đakova završile u logoru u Njemačkom Reichu. – I da ne bi bilo zabune, ja ne tvrdim to eksplicite, kako mi se imputira, ja naime pišem: „ako su ih kojim slučajem ukrkali u vagone i predali nacistima.”

Prema mišljenju Mataušić i Bućin, moja „konstatacija ‘da mjesto smrti ništa ne znači za žrtve holokausta’ [...] može biti uvredljivom za žrtve, a osobito

⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Zemaljska komisija za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKUZ), Inv. br. 11 – referati 3, omot 62.

za preživjele članove obitelji stradalnika holokausta, koji bi željeli znati u kojem su logoru i na koji način lišeni života njihovi najbliži: majke, očevi, braća, sestre, žene, muževi, stričevi, nećaci, djeca... bez obzira na to jesu li zločin počinile ustaške vlasti ili nacisti... Ako su izvršitelji zločina važniji za historiografiju od mjesta stradanja, kako piše Geiger, neka o svojem stavu priupita i članove židovske zajednice u Hrvatskoj koji su preživjeli holokaust. Neka mu oni kažu što je za njih važnije” (str. 1011).

Najprije, citirane riječi „da mjesto smrti ništa ne znači za žrtve holokausta” Mataušić i Bućin svjesno su i podmuklo izvukle iz konteksta da bi me zatim mogle optužiti za vrijeđanje žrtava holokausta. – I moram javno upitati: što je drskije, zlonamjernije i neprimjerenije akademski obrazovanom stručnjaku – doktoru znanosti: optužiti nekoga da je šlampavo priredio izložbu ili neutemeljeno optužiti nekoga da vrijeđa žrtve holokausta? Nadalje, gdje ja to pišem i zaključujem da „su izvršitelji zločina važniji za historiografiju od mjesta stradanja”? I gdje ja to pišem i zaključujem da su preživjelim članovima obitelji stradalnika holokausta važniji počinitelji od mjesta stradanja žrtava, kako mi Mataušić i Bućin imputiraju!? – Pa za historiografiju je valjda važno i jedno i drugo, i mjesto smrti i počinitelji zločina. Ali ponavljam još jednom da mjesto stradanja „ništa ne znači za žrtve holokausta”, ali ponavljam i neodvojivu suštinu koju Mataušić i Bućin podlo prešućuju: „a niti to umanjuje odgovornost ustaškog režima, ako su ih kojim slučajem ukrkali u vagone i predali nacistima”. I tu je bit moje poruke i autoricama izložbe i ponajprije hrvatskim desničarima, koji su uvjereni da, ako su žrtve holokausta život izgubile izvan NDH, u nekom logoru Njemačkoga Reicha, ustaški režim ne snosi odgovornost jer, eto, preuzeli su ih nacisti. Desničari su ovu moju poruku shvatili, ali Mataušić i Bućin, čini se, nisu. – Njih dvije ili ne razumiju što pročitaju ili se prave da ne razumiju pa podmeću (prva bi mogućnost ipak bila manje porazna za njih).

Kada su već, kako objašnjavaju, „obišle” i Muzej Slavonije u Osijeku i Židovsku općinu Osijek, i dalje mi je nejasno i zagonetno zašto na izložbi o kojoj govorimo nije prikazan Sabirni logor Tenja, nezaobilazan i u poznavanju tragične sudbine osječkih Židova i za cijelo pitanje deportacije Židova iz NDH u Auschwitz.

Ponavljam i ovdje, u Osijeku i okolici u vrijeme uspostave NDH 1941. živjelo je oko 2.500 Židova. U travnju 1942. započela je getoizacija osječkih Židova – iseljavanje u tzv. židovsko naselje izgrađeno na međi između Osijeka i sela Tenje te su ondje izgrađene barake i zidani objekti na račun Židovske bogoštovne općine Osijek, a pod nadzorom župskoga redarstva. Kako je koji objekt bio završen, u njih su preseljavani Židovi. Zatočeni Židovi sami su se brinuli o svojem uzdržavanju i prehrani, a režim nadzora nije bio prestrog. No uslijedilo je ograđivanje nastambi bodljikavom žicom i prelazak na logorski sustav te je postavljena ustaška straža. Do kolovoza 1942. u Tenji se nalazilo oko 3.000 Židova iz Osijeka i okolice te je zbog velikoga broja zatočenika stanje u naselju, koje je postalo sabirni logor, bilo više nego očajno: veliki broj

zatočenika za koje nije bilo smještaja, a onemogućena je i njihova prehrana. Naposljetku su iz getoiziranoga židovskog naselja u Tenji, odnosno privremenoga tranzitnog logora, 15. i 22. kolovoza 1942. svi Židovi transportirani u koncentracijske logore (u Jasenovac oko 200 i u Auschwitz oko 2.800). Tako je Sabirni logor Tenja, jedini logor u NDH u kojem su bili zatočeni isključivo Židovi oba spola i svih uzrasta, prestao postojati. Kroz Sabirni logor Tenja prošlo je 90 % članova osječke Židovske bogoštovne općine, koji su stradali u holokaustu, u logorima NDH i Njemačkoga Reicha. Iako u tom logoru nije bilo masovnih likvidacija, ipak je oko 3.000 Židova, žena i djece koji su u njemu boravili poslije život izgubilo u Jasenovcu ili u Auschwitzu, a samo desetak Židova logoraša iz Tenje preživjelo je holokaust.

Mataušić i Bućin primjećuju i objašnjavaju: „Na teritoriju NDH bilo je osnovano tridesetak logora. Naravno da nismo mogle posvetiti jednaku pažnju svim logorima, što nije ni bio naš osnovni cilj, ali Sabirni logor Tenja kraj Osijeka spominje se na izložbi više puta, na mjestima na kojima smo procijenile da je najprikladnije prikazati prikupljeni materijal. Spominjemo ga kad je riječ o sudbinama njegovih zatočenika, Hermana Weissmanna, Mavre Maxa Neumanna, Josipa i Julija Schwarza i dr.” (str. 1016). – Logoru Tenja trebalo je dati posebnu pozornost u prikazu na izložbi upravo zato što je znatan broj Židova koji su upućeni u Auschwitz prošao baš kroz taj logor, a ne kroz većinu ostalih tridesetak logora.

To sam u osvrtu na izložbu *Ako tebe zaboravim...* u *Časopisu za suvremenu povijest* ukratko objasnio, a čini mi se da sam zbog lakonskoga opravdanja Mataušić i Bućin prisiljen i ovdje ponoviti. O logoru Tenja pisano je u niz navrata u publicistici i historiografiji. Najsustavnija su istraživanja povjesničarke Zlate Živaković-Kerže⁵ – koji je „glavni razlog” da Mataušić i Bućin te historiografske radove nisu konzultirale, a i dalje ih ignoriraju, i ponajprije koji je to „glavni razlog” da na izložbi *Ako tebe zaboravim...* nisu prikazale i logor Tenja, nezaobilazan u prikazu holokausta slavonskih i osječkih Židova, nije mi uza sva nastojanja i dalje jasno.

Mataušić i Bućin se nakon toga čude i pravdaju: „Geiger zamjera i to što na izložbi nismo prikazale holokaust u Baranji, koju je Mađarska najprije okupirala, a zatim u prosincu 1941. i anektirala. Zašto na našoj izložbi nema cjeline o Baranji iako govorimo u holokaustu počinjenom za vrijeme Drugoga svjetskog rata u granicama današnje Republike Hrvatske, čiji je Baranja sastavni dio teritorija? Glavni je razlog bio mali broj izvora u institucijama današnje Republike Hrvatske o Židovima koji su živjeli na teritoriju Baranje i kratko vrijeme za prikupljanje materijala (podatke o baranjskim Židovima nismo našle ni u knjizi Melite Švob *Židovi u Hrvatskoj, Zagreb, 2004.*)” (str. 1016). –

⁵ Usp. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Od židovskog naselja u Tenji do Sabirnog logora”, *Scrinia Slavonica* (2006), sv. 6: 497-514 i Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja. Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja* (Slavonski Brod; Osijek: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Židovska općina Osijek, 2006), 127-138.

Krasnog li objašnjenja i opravdanja što su „glavni razlozi” zašto na izložbi *Ako tebe zaboravim...* nije prikazan holokaust u hrvatskoj Baranji.

Ako je naglasak izložbe na holokaustu, ostaje zagonetno zašto nije prikazan holokaust u Baranji, nezaobilazan u poznavanju tragične sudbine hrvatskih Židova. – Štoviše, Mataušić i Bućin uvodno nam objašnjavaju: „Doista se u naslovu izložbe pozivamo na holokaust u Hrvatskoj, a na izložbi gotovo cijelo vrijeme govorimo o NDH. O tome se dugo raspravljalo na sastancima povodom izrade novoga nacionalnog postava u Državnome muzeju Auschwitz-Birkenau i zaključak je svih prisutnih bio da treba govoriti o holokaustu u Hrvatskoj. U sastavu Nezavisne Države Hrvatske bio je i teritorij današnje Republike Bosne i Hercegovine, kao i dio današnjega srpskog Srijema, a o holokaustu u tom dijelu NDH željeli su govoriti predstavnici Bosne i Hercegovine i Srbije. Postoje i dijelovi današnje Hrvatske koji nisu bili u sastavu NDH, odakle su također stradali ondje nastanjeni Židovi” (str. 1008–1009).

Usput, Mataušić i Bućin uporno pokazuju da nemaju pojma budući da ne postoji „Republika Bosna i Hercegovina”, nego država koja se zove „Bosna i Hercegovina”. Republika Bosna i Hercegovina postojala je do Daytonškoga mirovnog sporazuma, a današnja država zove se, ponavljam, Bosna i Hercegovina.

Inače, Židovi iz dijelova Baranje koji su danas u sastavu Hrvatske deportirani su 26. travnja 1944. u Dardu, a odatle 28. svibnja u Auschwitz. Uostalom, trebale su Mataušić i Bućin uložiti mnogo više vremena i truda. O holokaustu Židova u Mađarskoj, i područjima koja je Mađarska okupirala i anektirala, postoji mnoštvo kod nas dostupnijih relevantnih naslova, a i relevantna strana literatura, primjerice:

- Nada Lazić, *Baranja 1941 – 1945*. (Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, 1979)
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, ur. Zdenko Levental (Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, 1952)
- Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980)
- Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, *Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja (istrebljenje, deportacije, mučenja, hapšenja, pljačka)*, prir. Drago Njegovan (Novi Sad: Prometej i Malo istorijsko društvo, 2011)
- Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941-1944. VII grupa masovnih zločina (Bačka i Baranja). Deportacija*, prir. Drago Njegovan (Novi Sad: Prometej; Malo istorijsko društvo, 2014)
- Randolph L. Braham, *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, I. kötet: *Abauj-Torna vármegye – Máramaros vármegye* (Budapest: Park Kiadó, 2007)

- Laura Palosuo, *Yellow Stars and Trouser Inspections. Jewish Testimonies from Hungary, 1920-1945* (Uppsala: Uppsala Universitet, Department of History & the Uppsala Programme for Holocaust and Genocide Studies, 2008).

I u tim knjigama našle bi najvažnije, i više nego dostatno za potrebe izložbe, o onome što je trebalo barem u najkraćim crtama izdvojeno prikazati i objasniti o holokaustu Židova hrvatske Baranje. Usput, u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu, u fondu 183 – Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, postoji i dokumentacija o holokaustu baranjskih Židova. Ako sam ja tu dokumentaciju (prijavne listove Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini) pribavio ovih dana, da su se malo potrudile, mogle su i one u normalnijim vremenima, kada su izložbu priređivale i obilazile silne muzejske i arhivske ustanove po Hrvatskoj i *regionu*. – Dakle, nitko me ne može uvjeriti da nije trebalo, a ni Mataušić i Bućin svojim objašnjenjima i opravdanjima o „glavnim razlozima“ utješiti da se nije moglo na izložbi *Ako tebe zaboravim...* prikazati i holokaust u hrvatskoj Baranji. A eto nije.

Za moju konstataciju da na izložbi „Katolička crkva, njezina stajališta i djelovanje u vrijeme NDH i nadbiskup Stepinac gotovo da i nisu spomenuti, valjda u nesnalaženju i nelagodi – u ozračju različitih, pa i naglašeno suprotstavljenih tumačenja, i u historiografiji – što navesti i kako objasniti“, Mataušić i Bućin odgovaraju da „ne drži vodu“ i kažu da im naime to „nije bilo toliko bitno za temu“. No one objašnjavaju: „Odlučile smo prikazati popis pravednika među narodima koji govori o malim, običnim ljudima koji su po cijenu vlastitoga života spašavali svoje prijatelje, susjede i kolege, Židove osuđene na propast samo zato što su Židovi“ (str. 1017). – Pohvalno je i uputno da su na izložbi prikazale hrvatske pravednike među narodima. Ali kakvo je to objašnjenje? – Zar uistinu Katolička crkva u NDH i holokaust „nije bilo toliko bitno za temu“?

Mataušić i Bućin mi spočitavaju da neopravdano primjećujem da „Poi- menični popis žrtava logora Jasenovac iz 1964. nije objavljen 1992., kako stoji na jednom izložbenom panou i u vodiču izložbe, nego 1998. godine“. One mi odgovaraju da sam i ja u nekim svojim člancima naveo 1992. i 1998. kao godine objave popisa te zaključuju: „Ono što je dopušteno njemu, nama očito nije“ (str. 1015).

Moje primjedbe na navod kada je objavljen popis žrtava logora Jasenovac (i Stara Gradiška) iz 1964. godine ne bi bilo da su autorice izložbe navele da je „popis objavljen“ 1992. i 1998. ili pak samo 1998. godine, jer tada je postao javno dostupan. – Mataušić i Bućin zaboravile su spomenuti da ja u tim člancima, objavljenim 2011. i 2013. u *Časopisu za suvremenu povijest*⁶, napomi-

⁶ Usp. Vladimir GEIGER, „Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’: Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)“, *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 3: 728 i Vladimir GEIGER, „Brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941.–1945. (procjene, izračuni, popisi)“, *Časopis za suvremenu povijest* 45 (2013), br. 2: 216.

njem: „Mit o stotinama tisuća, pa i više od milijun žrtava logora Jasenovac, uglavnom Srba, urušio se 1998., kada je Bošnjački institut objavio poimenični popis *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, naime strogo čuvane podatke Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. godine. Uza sva nagađanja kako je Bošnjački institut došao do popisa pod embargom, a i proturječnih reakcija nakon objavljivanja popisa *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, mnogo toga postalo je očito i jasno.” – Dakle, jasno je da je popis žrtava logora Jasenovac (i Stara Gradiška) iz 1964. godine objavljen 1992. bio za ograničenu i posebnu upotrebu, a da je taj popis javno objavljen 1998. godine. Stoga sam i navodio da je popis objavljen 1992. i 1998. godine, uz napomenu kada je i kako javno objavljen i postao dostupan, a što su Mataušić i Bućin spočitavajući mi na primjedbi zaboravile spomenuti.

Mataušić i Bućin pišu da „Geiger primjećuje da su ‘biografski podaci o SS-Obersturmbannführeru Hansu Helmu trebali (...) biti točniji jer je prevažna osoba u prikazu holokausta u/iz NDH. No, vjerojatno da bi sve izgledalo zagonetnije, Helmovo mjesto rođenja ostaje nepoznanica i autorice izložbe *Ako tebe zaboravim...* za mjesto rođenja samo stavljaju upitnik, pa je navedeno: »(?, 1909. – Beograd, 1946.)«”. Zatim pišu: „Za biografske podatke o Hansu Helmu koristile smo njegovu natuknicu, objavljenu na str. 155 leksikona *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* iz 1997. godine kao lako dostupan i ‘točan’ izvor. Te godine ni Geiger nije znao gdje je Helm rođen, a kao datum njegove smrti naveo je 12. prosinca 1946. (što je netočan datum, odnosno godina). Povjerenje u znanje iskusnoga povjesničara očito nam se nije isplatilo. Nedavno smo ustanovile da su podaci o Helmu (mjesto i datum rođenja i smrti, ali i neki drugi) u vrijeme pisanja leksikona *Tko je tko u NDH* bili dostupni u Hrvatskom državnom arhivu (naime, ondje je nekoliko godina prije preuzet i obrađen fond Hansa Helma), no Geiger ih nije koristio. Svakako, i Geiger je te 1997. mogao pronaći potrebne podatke (u ‘relevantnim izvorima’, da se poslužimo njegovim riječima), pa bi možda u leksikonu *Tko je tko u NDH* bilo napisano više od 12 redaka, odnosno 5 rečenica posvećenih Helmu. Primjedbu o tome je li Helm bio policijski ataše u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu, kako je napisano na izložbi, ili policijski poslanik pri Poslanstvu Njemačkoga Reicha u Zagrebu, kako predlaže Geiger, smatramo bespredmetnom. Lektorica bi to zacijelo ispravila da je smatrala potrebnim, kao i neke druge izraze na koje Geiger upozorava da su netočno napisani, odnosno da nisu u duhu hrvatskoga jezika” (str. 1017–1018).

Lijepo. Prije svega, moram priznati da mi Mataušić i Bućin laskaju svojim povjerenjem. Ja sâm ne bih imao toliko povjerenja u vlastitu biografsku natuknicu staru četvrt stoljeća i svakako bih iskoristio činjenicu da je danas – uključujući internet – dostupno obilje podataka i literature koji u vrijeme kada sam pisao Helmovu kratku biografiju nisu bili dostupni.

Nadalje, kad su već podatke o Helmu navodno istražile i preuzele iz *Tko je tko u NDH*, a za njihovu je izložbu Helm nedvojbeno bitan, iz kojih to razloga

nisu istražile lako dostupan arhivski fond HR-HDA-1521, Hans Helm – policijski izaslanik pri Poslanstvu Trećeg Reicha u Zagrebu u Hrvatskom državnom arhivu i ono što je „prekratko” napisano u *Tko je tko u NDH* proširile relevantnim arhivskim podacima? Nakon što sam ih uputio na točne i znatno opširnije podatke o Helmu⁷, mudruju da ja taj fond u Hrvatskom državnom arhivu nisam koristio 1997. godine. No nisu ni one, ni 23 godine nakon objavljivanja prekratko napisane i u podacima o rođenju i smrti netočne Helmove biografije u *Tko je tko u NDH*. – A trebale su među prvim koracima koje su u radu poduzimale jer sadržava prevažne podatke ne samo o Helmu nego i o holokaustu u Hrvatskoj, o čemu je i izložba *Ako tebe zaboravim...* – No to nisu učinile pravovremeno za potrebu izložbe, ali eto i nakon izložbe potrudile su se i saznale, što meni nije bilo poznato, da je fond Hansa Helma bio sređen i dostupan 1997., u vrijeme kada sam ja napisao „12 redaka, odnosno 5 rečenica” o Helmu i netočne podatke o vremenu njegove smrti. Koliko je redaka u *Tko je tko u NDH* dano pojedinoj osobi, određivalo je uredništvo, kao što je to i uobičajeno u leksikonima i enciklopedijama, a ne oni koji su natuknice pisali. Toga bi Mataušić i Bućin, kada bi imale više iskustva sa suradnjom u raznim leksikonima i enciklopedijama, svakako bile svjesne. A tada bi valjda bile svjesne i da je izrada bilo kojega leksikona i enciklopedije višegodišnji proces, pa ako je leksikon *Tko je tko u NDH* objavljen 1997., logično je pretpostaviti da sam natuknicu pisao barem godinu-dvije prije. U vrijeme kad sam bio otprilike upola mlađi i višestruko neiskusniji nego što je, primjerice, Mataušić danas. Ali ni to Mataušić i Bućin ne prijeći da se podrugljivo referiraju na „znanje iskusnoga povjesničara”. Što je meni zaista zabavno.

Ako su podatke, i netočne, preuzele iz *Tko je tko u NDH*, u što nisam uvjeren, jer one o Helmu pišu:

„Hans Helm (? 1909. – Beograd, 1946.), SS bojničnik, služio kao predstavnik njemačke policije u Kraljevini Jugoslaviji od 1939. do 1941. godine. Nakon okupacije član Gestapa (‘Einsatzgruppe Jugoslawien’). Godine 1942. postavljen za policijskog atašea u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu, na kojoj je poziciji ostao do kraja rata. Zadužen za deportacije Židova u koncentracione logore. Nakon godinu dana skrivanja uhićen je i osuđen u Beogradu na smrtnu kaznu vješanjem.”

A u mojoj natuknici u *Tko je tko u NDH* o Helmu stoji:

„Helm, Hans, njemački časnik (1909. – Beograd, 22. XII. 1946.). Kao SS-časnik (bojničnik, a zatim potpukovnik) od 1939. njemački je redarstveni izaslanik u Kraljevini Jugoslaviji. Od travnja 1941. dužnosnik je Odjela IV (Gestapo) Djelatne grupe za Jugoslaviju. Godinu dana kasnije, u travnju 1942. imenovan je njemačkim redarstvenim izaslanikom u NDH, na kojoj dužnosti ostaje do kraja rata. Po završetku rata je zarobljen i u Beogradu osuđen na smrt.”

⁷ Usp. Simo C. ĆIRKOVIĆ, *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji 1941-1944. Leksikon ličnosti. Slika jedne zabranjene epohe* (Beograd: Prosveta; IPS Media, 2009), 449.

Pa ako su Mataušić i Bućin podatke preuzele iz *Tko je tko u NDH*, nije mi jasno kako je „njemački redarstveni izaslanik u Kraljevini Jugoslaviji” postalo „predstavnik njemačke policije u Kraljevini Jugoslaviji”, „dužnosnik Odjela IV (Gestapo) Djelatne grupe za Jugoslaviju” postalo „član Gestapa (Einsatzgruppe Jugoslawien)”, a „njemački redarstveni izaslanik u NDH” postalo „policijski ataše u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu”, i otkuda im podatak: „Nakon godinu dana skrivanja uhićen je i osuđen u Beogradu na smrtnu kaznu vješanjem”, jer u *Tko je tko u NDH* ne spominje se da se (nakon rata) skrivao godinu dana, a ni da je osuđen na kaznu smrti vješanjem. – Ili su samo „ispravile” terminologiju koju sam ja koristio. – Bit će ipak da su Mataušić i Bućin podatke o Helmu preuzele iz nekog uratka iz vremena u kojem je terminologija kakvu koriste bila uobičajena, a za koju ja „nepotrebno” naglašavam da nije u duhu hrvatskoga jezika. Ovako ili onako, nedvojbeno je da su Mataušić i Bućin, najblaže rečeno, nonšalantne spram istine kada tvrde da su „[z]a biografske podatke o Hansu Helmu koristile” moju natuknicu, pogriješivši što su imale povjerenja u „znanje iskusnoga povjesničara”. A jesu li neke druge podatke (o smrtnoj kazni vješanjem itd.) crpile iz nekih drugih izvora ili su se tek poslušile maštom, ja to zaista ne mogu znati.

Sada bih ja, poput svojevremeno povjesničara Ljube Bobana u vezi s brojem žrtava logora Jasenovac u njegovoj natuknici u *Enciklopediji Jugoslavije*, trebao objašnjavati da netočan nadnevak Helmove smrti u *Tko je tko u NDH* nije moj (nisam slučajno u zaključku natuknice naveo vremenski neodređenu ocjenu: „Po završetku rata je zarobljen i u Beogradu osuđen na smrt.”). – Usput, istini za volju, nisu malobrojne netočnosti koje sam protekom godina uspio napisati i objaviti. Ali valjda je važno netočnosti i bedastoće ispravljati i nastojati da ih bude što manje, ili da ih nema. – Na koji će način netko upozoriti i na takvo moje „nedostatno znanje, nestručnost i šlamperaj”, lijepo ili drsko, potpuno mi je svejedno. Za historiografiju to nije ni bitno.

Mataušić i Bućin pišu: „Prihvaćamo konstataciju da se broj Židova stradalih u holokaustu koje navodimo na izložbi, a preuzimamo od Žerjavića, ne odnosi na područje današnje Republike Hrvatske, nego Nezavisne Države Hrvatske. I to doista jest propust, ali ne i ‘nedostatno znanje, nestručnost i šlamperaj’, kako na nekoliko mjesta ističe Geiger ocjenjujući izložbu” (str. 1015). – Važno je netočnosti ispravljati, a ne i dalje uporno ponavljati. A da ne bi bilo zabune, nije svejedno je li riječ o pogrešno napisanom nazivu, imenu, broju ili nekom drugom tipfeleru ili o nekoj izmišljotini, i „ključnom” navodu bez utemeljenja.

Na navod Mataušić i Bućin o broju žrtava logora Gospić – Jadovno – Pag: „O broju žrtava u ovom prvom logorskom sustavu postoje različite procjene i pretpostavke koje se kreću od 15.000 do više od 70.000, ali se čini da bi najrealnije procjene bile oko 24.000 žrtava”, ustvrdio sam: „No točno je da su procjene, izračuni i poimenični popisi žrtava tzv. gospićke skupine logora u preširokom rasponu od 1.794 do 120.000 te znatno različiti od autora do autora i podosta uvjetovani (dnevno)političkim ozračjem. Dosadašnja istraživanja

nisu dala utemeljene, nedvojbene i zadovoljavajuće odgovore na važno i nezaobilazno pitanje o broju logoraša i broju žrtava tih logora.”

No Mataušić i Bućin sada pišu: „Geiger nas upućuje na to da se procjene kreću od minimalno 1.794 (prema popisu iz 1964., op. a.) do 120.000 žrtava (? , op. a.) te da je broj žrtava gopićke skupine logora ‘jedno (...) od kontroverznih pitanja u historiografiji’. Da ono nije definitivno riješeno, možemo se složiti, kao uglavnom i s onime što su Vladimir Geiger, Mario Jareb i Davor Kovačić napisali o tome u zajedničkoj knjizi *Jadovno i Šaranova jama. Kontroverzije i manipulacije*, Zagreb [: Hrvatski institut za povijest], 2017. (zar doista misli da nismo konzultirale i tu knjigu?)” (str. 1015).

Ako su Mataušić i Bućin i konzultirale tu knjigu, trebale su biti pozornije, pa se ne bi iščuđavale i uz upitnik stavljale brojku od 120.000 koju smo u rasponu od najmanjega do najvećega navoda broja žrtava gopićke skupine logora spomenuli. Naime, ta se brojka u knjizi spominje na nekoliko mjesta, na str. 8, 13 i str. 70 u tablici „Žrtve gopićke skupine logora (Gopić, Jadovno, Pag) prema različitim procjenama, izračunima i poimničnim popisima”. Riječ je o brojcima žrtava logora Gopić – Jadovno – Pag koju je iznio Milan Ljuština iz Donjega Lapca, koji je od travnja do kolovoza 1941. bio zatočen u kaznionici Okružnoga suda u Gopiću. Ljuština je 1942. u izvaji Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu rekao da su po njegovoj procjeni (koju je temeljio na svojem navodnom svakodnevnom praćenju uhićenika koji su dovođeni, a zatim i odvođeni) ustaše otpremili u logor Jadovno, njegove pomoćne logore i na stratišta 120.000 osoba.

Usto, Mataušić i Bućin točno primjećuju: „no ono što, čini se, njemu [Geigeru] stvarno smeta jest činjenica da smo procjenu o oko 24.000 žrtava preuzele od Slavka i Ive Goldsteina (izračun se temelji na iskazu o broju logoraša koji je dao upravitelj toga sustava Stjepan Rubinić, umanjenom za broj kasnije odatle upućenih u jasenovački logorski sustav)” (str. 1015–1016).

Podsjetimo se – prema prejednostavnom izračunu Slavka Goldsteina u knjizi (u suautorstvu s Ivom Goldsteinom) *Holokaust u Zagrebu*, objavljenoj 2001.⁸, koji je ponavljao i u knjigama objavljenim poslije (samostalno ili u suautorstvu s Ivom Goldsteinom)⁹, najmanje je 24.000 žrtava tzv. gopićke skupine logora. Taj izračun Slavka Goldsteina temelji se na Rubinićevoj navodnoj izvaji književniku Iliji Jakovljeviću u logoru Stara Gradiška, koju S. Goldstein uzima *zdravo za gotovo*: „Kroz štokaus u Gopiću prošlo je do 23. kolovoza 1941., kada je bio ukinut tamošnji logor, oko 28.700 ljudi. Teško da se spasila koja stotina. Ostali su poubijani. [...]”¹⁰ – Slavko Goldstein oduzeo je od te brojke 4.000 odnosno 3.500 onih koji su prema njegovim procjenama preži-

⁸ Usp. Ivo GOLDSTEIN, suautor Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb: Židovska općina Zagreb; Novi Liber, 2001), 301.

⁹ Usp. Slavko GOLDSTEIN, 1941. *Godina koja se vraća* (Zagreb: Novi Liber, 2007), 240; Slavko GOLDSTEIN, Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* (Zagreb: Novi Liber, 2011), 25-26.

¹⁰ Ilija JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi* (Zagreb: Konzor, 1999), 328.

vjeli ukidanje gospičke skupine logora i tako došao do brojke od 24.000 žrtava.¹¹ A ta njegova procjena o broju preživjelih zatočenika nedvojbeno se temelji na spisu Ustaškoga stegovnog i kaznenog suda o istrazi i sudskom postupku koji se zbog navodnoga samovoljnog ukidanja logora Jadovno vodio od listopada 1941. do veljače 1942. protiv Rubinića kao ravnatelja Župskoga redarstva u Gospiću¹², koji je S. Goldstein u pisanjima koristio i više puta u bilješkama navodio. Rubinić je naime 29. listopada 1941. u istrazi izjavio da je u vrijeme raspuštanja logora u njemu bilo „po prilici 4000 ljudi”. I to je što se bilo kakvih brojki zatočenika gospičke skupine logora tiče u tom opsežnom spisu sve. No to nije omelo Slavka Goldsteina da skrupulozno izračuna broj žrtava gospičke skupine logora, a ni Ivu Goldsteina da na tom „skrupuloznom” izračunu na sebi svojstven način inzistira.

Ivo Goldstein u svojoj knjizi *Jasenovac*, objavljenoj 2018. i 2019., „zaokružuje” broj na više i navodi da bi ukupni broj žrtava gospičke skupine logora mogao biti oko 25.000. Kako je došao do te procjene? Jednostavno, kao i Slavko Goldstein. Navodi naime i, da bi potvrdio ispravnost takva načina izračunavanja broja žrtava gospičke skupine logora – izmišlja (stavlja u usta Rubiniću ono što nije izrekao, a Jakovljeviću što nije zabilježio): „Zapovjednik gospičkog sustava logora Stjepan Rubinić ispričao je ‘u povjerenju’ 1942. Iliji Jakovljeviću da je na tim popisima bilo evidentirano 28.700 zaprimljenih logoraša, a da ih je preživjelo oko 3500. Sam se po sebi nameće zaključak da bi ukupni broj žrtava mogao biti oko 25.000. [...]”¹³ – I naravno, „sam se po sebi nameće zaključak” da navedene izračune i Slavka Goldsteina i Ive Goldsteina držim manipulacijama koje se ne temelje na konkretnim izvorima. A kako popisi zatočenika logora Gospić – Jadovno – Pag nisu sačuvani, teško je, gotovo nemoguće, suditi o vjerodostojnosti Rubinićeva iskaza, odnosno Jakovljevićevih navoda.

Na moje pitanje razlikuju li autorice izložbe „represivnu” internaciju od „zaštitne” internacije, Mataušić i Bućin pišu da se „može [se] odgovoriti početnim tekstom legende koja se odnosi na talijanske logore: ‘Talijanski logori osnivani na anektiranom i okupiranom području razlikovali su se po pitanju ingerencija nad njima, po skupinama ljudi koji su u njih internirani kao i uvjetima koji su u njima vladali. Sabirni logori za Židove nisu bili mjesta likvidacija, već izoliranja Židova koji su živjeli na tim područjima, kao i Židova izbjeglica koji su u velikom broju pristizali iz svih krajeva NDH i krajeva pod njemačkom okupacijom” (str. 1017). No kartografski prikazi i na panoima i u vodiču izložbe nejasni su i zbunjujući. Talijanski logori, najčešće logori „paralelne” internacije (logori s različitim tipovima logoraša), bili su za veći-

¹¹ Usp. I. GOLDSTEIN, suautor S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 301; S. GOLDSTEIN, 1941. *Godina koja se vraća*, 240.

¹² Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta, II-91/736-868.

¹³ Usp. Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac* (Zaprešić; Jasenovac: Fraktura; Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2018), 77 i Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac* (Novi Sad: Akademski književni muzej, 2019), 77.

nu zatočenika koncentracijski, ali i logori „zaštitne” internacije kada je riječ ponajprije o Židovima. I to nije vidljivo ni jasno na kartografskim prikazima. Jasno je to i Mataušić i Bućin, pa tako zatim pišu: „[...] može se prihvatiti i konstatacija da na slijepoj karti nije označena tipologija talijanskih i njemačkih logora” (str. 1016–1017). Zato je i bilo moje pitanje: „Razlikuju li autorice izložbe ‘represivnu’ internaciju od ‘zaštitne’ internacije?” Kartografski prikazi nedvojbeno imaju manjkavosti, što je jasno i Mataušić i Bućin, pa sada pišu: „Karta današnje Republike Hrvatske nije prezentirana te se možemo složiti s Geigerom da su radi boljega razumijevanja trebale biti naznačene granice današnje Republike Hrvatske” (str. 1016).

Mataušić i Bućin objašnjavaju: „za realizaciju izložbe od ideje do finalizacije imale smo manje od pet mjeseci!” Zatim nas poučavaju: „Izložbe su poseban medij komuniciranja sa širom društvenom javnošću, imaju svoja pravila i govore posebnim jezikom. Namijenjene su svim uzrastima i socijalnim kategorijama, od školaraca i studenata do ljudi različitih profesija. Toj činjenici moraju biti prilagođena i tekstualna objašnjenja. Muzejske izložbe ne mogu biti sveznajuće i svepokazujuće. I ne mogu ispričati priču bez ostataka” (str. 1007). – No ne moraju li „tekstualna objašnjenja” ipak biti točna i pouzdana? Također Mataušić i Bućin objašnjavaju: „Uostalom, muzeji po svojem poslanju uglavnom nisu znanstvene ustanove” (str. 1007). – No to ne znači da ne trebaju koristiti relevantne znanstvene podatke.

Mataušić i Bućin nastavljaju „objašnjavati”: „Kako je prostor predviđen za izlaganje bio relativno malen, bila je nužna selekcija informacija i podataka da bi se komunicirale primarne informacije te potaknulo zanimanje posjetilaca za detaljnije upoznavanje s predmetnom temom” (str. 1007). – A kakva je „selekcija informacija i podataka” bila, najslikovitije je prikazano na izložbi... Podsjećam, ustvrdio sam i napisao: „Što smo ovom izložbom dobili? Nakon niza pohvala izrečenih prigodničarski i napamet od raznih odličnika na samom otvorenju izložbe, i kasnije u našim uglednim medijima, uslijedile su i prve ozbiljne primjedbe na nejasnoće, nedorečenosti, pa i grube netočnosti predstavljene na ovoj izložbi.” Riječ je dakle ne samo o onome što je napisano i objavljeno, i pohvalno i manje pohvalno (Igor Vukić u *Hrvatskom tjedniku*¹⁴ i Ivica Miškulin u *Vijencu*¹⁵), nego i o onome što su na izložbi primijetili i drugi, ponajprije povjesničari. I ne vidim što je tu nejasno.

„Pravila za postavljanje nacionalnoga postava u Državnome muzeju Auschwitz-Birkenau iznimno su stroga i svako nepridržavanje tih pravila, a to nezostavno uključuje i ono što Geiger ne smatra holokaustom, može rezultirati neprihvaćanjem idejne koncepcije i scenarija izložbe” (str. 1018) – obavještavaju Mataušić i Bućin.

¹⁴ VUKIĆ, „Cirkus sa žrtvama nastavlja se jer su u laži kratke noge. Plenković otvorio tragikomičnu izložbu o holokaustu, Jasenovcu... Žrtve Auschwitza s izložbe istodobno su i na popisu žrtava Jasenovca!”

¹⁵ Ivica MIŠKULIN, „U povodu izložbe o stradanjima Židova u NDH, Francuski paviljon, 6. II – 21. IV. Da se ne zaboravi”, *Vijenac* (Zagreb), br. 677, 18. 2. 2020., 10.

U osvrtu na izložbu sam ustvrdio: „I da ne zaboravim naglasiti: holokaust i žrtve ustaškoga terora nisu ista stvar. Nisam uvjeren da autorice izložbe *Ako tebe zaboravim...* to razlikuju. Trebalo je više pozornosti, i terminološke i metodološke, jer naime ‘pravne degradacije Židova ili oduzimanje njihove imovine, relevantna znanstvena literatura uglavnom ne ubraja u termin Holokausta’, kako je to u svojem osvrtu na ovu izložbu dobro primijetio povjesničar Ivica Miškulin [u *Vijencu*].” Za razliku od Mataušić i Bućin, i onih koji su, kako pišu, postavili „iznimno stroga” pravila što je to holokaust, ponavljam još jednom: „pravne degradacije Židova ili oduzimanje njihove imovine, relevantna znanstvena literatura uglavnom ne ubraja u termin Holokausta.”¹⁶ Dopuštam da se takva tumačenja u izvjesnoj mjeri mogu i mijenjati, ali dovedemo li do krajnosti ocjenu prema kojoj pravna degradacija Židova također potpada pod holokaust, slutim da bi to s oduševljenjem moglo biti prihvaćeno među hrvatskom desnicom, koja već sada preveliko značenje pridaje pravnoj degradaciji Židova u Kraljevini Jugoslaviji s dvije diskriminatorne uredbe od potkraj 1940. godine, sugerirajući da zakonodavstvo NDH, eto, nije „palo s neba”?

Ako sam dobro shvatio, za Mataušić i Bućin moj osvrt na knjige Ive Goldsteina¹⁷ najobičnije je nabranje i popisivanje „svih propuštenih zarez i razmaka između riječi, pravopisnih pogrešaka i eventualno pogrešno spojenih bilješki”. Primjećuju pritom da mi je to bilo „osobito zadovoljstvo” (str. 1011). Što reći? Mogu samo pozvati Mataušić i Bućin, ali i sve zainteresirane čitatelje, da još jednom pročitaju taj moj osvrt te se doista uvjere koliko sam to „propuštenih zarez i razmaka između riječi, pravopisnih pogrešaka i eventualno pogrešno spojenih bilješki” na 45 stranica osvrta zamjerio vrlo autoru *Jasenovca*, a u kolikoj su mjeri eventualno posrijedi zamjerke nešto drukčije, suštinske prirode. Moj je dojam da su posrijedi ipak bili ponešto važniji, krupniji „propusti”, ali i to prepuštam na procjenu čitateljima. – „Uvredljivo, zlobno i drsko”, kako to nazivaju Mataušić i Bućin, pisao sam, a kanim i dalje pisati, pa i „sasvim neprimjereno” uporno pitati: Ivo, gdje je drobilica? – sve dok ne dobijem odgovor.

A hoće li „zaslugama Diane Budisavljević i njezinoj akciji, opisanima u disertaciji (Nataše Mataušić, odnosno u njezinoj knjizi *Diana Budisavljević. Prešućena heroina Drugog svjetskog rata*, Zagreb: Profil, 2019)”, biti „teško” ili pak „lako” „pronaći znanstvene protuargumente” – živi bili pa vidjeli.

¹⁶ Usp. primjerice Timothy SNYDER, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (Rochester, UK: Vintage, 2011), 412 (hrvatsko izdanje: Timothy SNYDER, *Krvava prostranstva. Europa između Hitlera i Staljina* (Zagreb: Fraktura, 2018/).

¹⁷ A očito je riječ o osvrtu: Vladimir GEIGER, „Ivo Goldstein, *Jasenovac* (Zaprešić; Jasenovac: Fraktura; Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2018) 958 str., [32 str.] s tablama: ilustr., zemljop. karte; 24 cm”, *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2019), br. 1: 269-314 i Vladimir GEIGER, „Ivo Goldstein, *Jasenovac* (Zaprešić; Jasenovac: Fraktura; Public Institution Memorial Area Jasenovac, 2018) 958 pp., [32 pp.] with tables: illus., geographical maps; 24 cm”, *Review of Croatian History* 16 (2020), no. 1: 195-249.